

УДК 342.95+371(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.3.2>

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ВІДНОВЛЕННЯ ОСВІТИ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Благодарний А.М.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри загальноправових дисциплін
Національної академії Служби безпеки України*

Благодарний А.М. Основні напрями державної політики відновлення освіти на деокупованих територіях.

Збройна агресія російської федерації спричинила руйнування освітньої інфраструктури, зміну освітньої мережі та змісту навчання на тимчасово окупованих територіях, а також створила значні ризики для реалізації права громадян України на якісну освіту. Отже, у статті розглянуто ключові виклики та завдання державної політики у сфері освіти, що виникли внаслідок тимчасової окупації частини територій держави.

Наголошується, що з 2014 року українська освіта переживає трансформацію у напрямі модернізації змісту та методів навчання, розвитку інклюзивності та цифровізації. Водночас, агресія РФ поставила перед системою освіти нові проблеми: обмежений доступ дітей і молоді до українських освітніх закладів, психологічні втрати, індоктринація та мілітаризація учасників освітнього процесу з боку окупаційних адміністрацій, а також руйнування/пошкодження інфраструктури закладів освіти.

Значну увагу приділено аналізу досліджень, проведених державними та неурядовими організаціями, у яких відображено наслідки окупації для освіти, описано процес мілітаризації дітей на захоплених територіях, а також запропоновано моделі відновлення освітнього процесу після деокупації. Серед важливих рекомендацій – створення цифрових освітніх центрів, індивідуальна підтримка учнів та розвиток цифрових компетентностей як здобувачів освіти, так і педагогів.

У статті розглянуто нещодавно прийняті нормативно-правові акти, спрямовані на реінтеграцію освіти, зокрема зміни до Закону України «Про освіту» щодо визнання результатів навчання, здобутих на тимчасово окупованих територіях; План заходів з відновлення освіти на 2024–2027 роки. Виокремлено три стратегічні цілі відповідної діяльності: відновлення української системи освіти, забезпечення освітнього процесу згідно з національними стандартами та створення безпечного освітнього середовища. До конкретних завдань з відновлення освіти віднесено: формування мережі закладів освіти та кадрового резерву, матеріально-технічне забезпечення, подолання освітніх втрат, утвердження національної ідентичності, підтримка кримськотатарської мови та культури, забезпечення психологічної реабілітації дітей, створення умов фізичної, цифрової та емоційної безпеки.

У висновках підкреслюється, що успіх реінтеграції освітньої сфери залежить від комплексної підготовки держави до процесів деокупації, врахування безпекових, соціально-економічних і демографічних факторів. Відновлення української системи освіти на звільнених територіях має стати пріоритетом державної політики, адже саме освіта є одним із головних інструментів повернення громадян до українського соціокультурного простору.

Ключові слова: реінтеграція, освіта, деокупація, державна політика, тимчасово окуповані території, відновлення освіти.

Blahodarnyi A.M. Key issues of state policy for restoration of education in de-occupied territories.

The armed aggression of the Russian Federation has led to the destruction of educational infrastructure, changes in the educational network and curriculum in temporarily occupied territories, and created significant risks for realization of Ukrainian citizens' right to quality education. Therefore, the article

examines the key challenges and tasks of state policy in the field of education that emerged as a result of the temporary occupation of a part of the country's territory.

It is emphasized that since 2014 Ukrainian education has undergone a transformation towards modernization of curricula and teaching methods, development of inclusiveness, and digitalization. At the same time, Russia's aggression has posed new problems for the education system: limited access of children and youth to Ukrainian educational institutions, psychological losses, indoctrination and militarization of participants in the educational process by occupation administrations, as well as destruction or damage of educational infrastructure.

Considerable attention is paid to the analysis of studies conducted by governmental and non-governmental organizations, which reflect the consequences of occupation for education, describe the process of children's militarization in the seized territories, and propose models for restoring the educational process after de-occupation. Among the important recommendations there are creation of digital educational centers, personalized support for students, and the development of digital competencies for both learners and teachers.

The article also examines the recently adopted regulatory and legal acts aimed at reintegrating education, in particular, amendments to the Law of Ukraine "On Education" concerning the recognition of learning outcomes obtained in temporarily occupied territories, as well as the Action Plan for the Restoration of Education for 2024–2027. Three strategic goals of this activity are highlighted: the restoration of the Ukrainian education system, the provision of the educational process in accordance with national standards, and the creation of a safe educational environment. Specific tasks for the restoration of education include: establishing a network of educational institutions and human resources, providing material and technical support, overcoming learning losses, strengthening national identity, supporting the Crimean Tatar language and culture, ensuring psychological rehabilitation of children, and creating conditions in physical, digital, and emotional security.

In conclusion, it is stressed that the success of reintegration in the educational sphere depends on comprehensive preparation of the state for de-occupation processes, taking into account security, socio-economic, and demographic factors. The restoration of the Ukrainian education system in liberated territories must become a priority of state policy, since education is one of the key instruments for reintegrating citizens into the Ukrainian socio-cultural space.

Key words: reintegration, education, de-occupation, state policy, temporarily occupied territories, restoration of education.

Постановка проблеми. Одним із наслідків збройної агресії російської федерації проти України стала тимчасова окупація Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, частини Донецької і Луганської областей у 2014 році. Внаслідок повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року ще частина територій України перебуває під тимчасовим контролем збройних сил російської федерації. В результаті цих подій Україна зіткнулася з безпрецедентними викликами, які пов'язані не лише з деокупацією території нашої держави, а й іншими аспектами, що ускладнюють цей процес, серед яких правові, політичні, соціальні, економічні та безпекові проблеми. Отже, доцільність осмислення пріоритетів державної політики реінтеграції, зокрема у сфері освіти, є актуальним завданням не лише для урядових інституцій, а також і для недержавних суб'єктів, оскільки така діяльність матиме значний вплив як на перспективи повоєнного відновлення України, так і повернення українських громадян з-за кордону.

Метою статті є аналіз особливостей нормативно-правового регулювання та безпосередньої реалізації державної політики України щодо реінтеграції у сфері освіти, задля висловлення пропозицій щодо подолання наслідків впливу збройної агресії рф у сфері освіти та запровадження виваженої та ефективної державної політики в цій галузі для деокупованих територій.

Стан опрацювання проблематики. Починаючи з 2014 року були численні спроби представників органів державної влади та місцевого самоврядування, закладів освіти, профільних експертів дослідити стан освіти на тимчасово окупованій території (далі - ТОТ). Частина з цих розвідок включала підготовку рекомендацій і пропозицій. Одним із перших досліджень освіти в умовах довгострокової окупації є «Освітнє поле на тимчасово окупованих територіях України (2014–2019 рр.)» [1] від Української Гельсінської спілки з прав людини. Серед основних висновків було визначено, що законодавство та зміст освіти на ТОТ не відповідають українським стандартам, а наближаються до стандартів рф.

У травні 2022 року аналітичний центр «Cedos» у матеріалі «Освіта на окупованих територіях України (24 лютого – 30 квітня 2022)» зафіксував свідчення про освіту на окупованих територіях на основі особистих контактів, повідомлень у офіційних джерелах, медіа, соціальних мережах [2].

У квітні 2023 року аналітичний центр «Cedos» презентував дослідження «Війна та освіта: як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи» [3]. Серед рекомендацій було визначено, що відновлення закладів освіти має відбуватися з урахуванням оновлення освітньої мережі. Тоді ж Державна служба якості освіти України презентувала дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році [4]. Зокрема, зазначалося, що 19% ЗЗСО не мають достатньої кількості педагогічних працівників для забезпечення якісного освітнього процесу. Найбільша нестача кадрів простежується у мовно-літературній (ідеться про іноземні мови), математичній галузях, галузі інформатики. Також погіршився психологічний стан здобувачів освіти.

Дослідження від аналітичного центру «Cedos» «Освітні втрати: підходи до вимірювання та компенсації» [5] містить підходи до компенсації освітніх втрат під час відновлення освіти на ДОТ. Серед них, зокрема, потреба у забезпеченні механізму надання індивідуальної допомоги учнівству, розвиток інформаційно-цифрової компетентності українського вчительства.

Комплексний огляд стану освітньої сфери надано в інформаційно-аналітичних збірниках «Освіта і наука в умовах воєнного стану», підготовлених МОН і Державною науковою установою «Інститут освітньої аналітики». У дослідженні 2022 року ключовим аспектом визначено психічне здоров'я учасників освітнього процесу, забезпеченість ЗЗСО педагогічними кадрами [6]. У дослідженні 2023 року щодо повної загальної середньої освіти пріоритетом визначено безпековий чинник [7].

Певні дослідження присвячені стану освіти на окремих ТОТ. Так, моніторинговий звіт «Анексована освіта в тимчасово окупованому Криму» [8] від Українського незалежного центру політичних досліджень присвячений переходу закладів освіти півострова на російські стандарти та програми впродовж першого року окупації. Комплексні дослідження також здійснені ГО «Центр громадянської просвіти «Альменда». Зокрема, щодо шкільної освіти як прихованої зброї проти України, використання позашкільних активностей для мілітаризації дітей тощо [9].

Частина досліджень охоплює питання відновлення освіти після деокупації. У дослідженні «Моделі відновлення доступу до освіти на прикладі громад Київської, Житомирської та Чернігівської областей» від проєкту «SURGe» пріоритетною моделлю відновлення визначається відкриття цифрових освітніх центрів [8].

Окремо слід відзначити вихід Зеленої книги [11] та Білої книги [12] «Відновлення освітнього процесу на деокупованих територіях» – аналітичних звітів за результатами досліджень стану освіти на тимчасово окупованих територіях. У вказаних працях зведено результати впливу збройної агресії РФ проти України на стан освіти, дослідження труднощів відновлення системи освіти України на деокупованих територіях.

Отже, дослідження освіти України в умовах воєнного стану, які здійснили різні органи державної влади, організації неурядового сектору, є важливим елементом для розроблення та прийняття політичних рішень щодо відновлення освіти на деокупованих територіях.

Виклад основного матеріалу. В Україні право на освіту гарантовано статтею 53 Конституції України, яка передбачає, що держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах. Засади державної політики у сфері освіти визначено статтею 6 Закону України «Про освіту».

З 2014 року освіта в Україні зазнає системної трансформації з метою забезпечення нової якості на всіх рівнях: від дошкільної освіти – до вищої освіти та освіти дорослих. Реалізованою є реформа «Нова українська школа» на рівні початкової освіти, оновлено зміст базової середньої освіти та зміст професійної (професійно-технічної), фахової передвищої і вищої освіти на компетентнісному підході, запроваджено дуальну форму здобуття освіти та формулу фінансування університетів за їх показниками результативності. Створюються умови для розвитку інклюзивного освітнього середовища, протидії булінгу та впровадження цифрових рішень у різних форматах. Також продовжується реорганізація мережі закладів освіти з метою надання якісних послуг її здобувачам, створюються навчально-практичні центри. Значна увага приділяється науковому характеру освіти та розвитку освіти в цілому.

У той же час, надалі триває процес подолання таких проблем як обмежена доступність освіти, зокрема через нестачу місць в закладах дошкільної освіти, а також невідповідність змісту та якості освіти вимогам ринку праці, застарілість інфраструктури та системи тощо.

Збройна агресія російської федерації проти України стала викликом для української системи освіти, оскільки її наслідком є неможливість забезпечення безперервного якісного навчання здобувачів освіти, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, та їх переміщення. Здобувачі освіти не мають взагалі або мають обмежений доступ до освіти в онлайн форматі, підтримуючи зв'язок з тими закладами освіти, які перемістились, або продовжуючи навчання в екстернатній формі навчання. Через посилення тиску з боку окупаційних адміністрацій, примусове залучення учасників освітнього процесу окупаційними адміністраціями, скорочується кількість учнів із тимчасово окупованих територій, що навчаються в українських закладах освіти.

Відбулася суттєва зміна мережі закладів освіти. Окремі заклади освіти були переміщені на підконтрольну територію України та забезпечують навчання в різних форматах. Переважно переміщеними були заклади з територій, які зазнали тимчасової окупації, починаючи з 2022 року [13].

Освітня інфраструктура зазнала значних руйнувань або пошкоджень. Станом на початок вересня 2025 року 4139 закладів освіти постраждали від бомбардувань та обстрілів, 394 із них зруйновано повністю [14].

Збройна агресія російської федерації проти України, одним із наслідків якої є тимчасова окупація частини території України, в подальшому спричинила низку гострих проблем у сфері освіти та науки, зокрема такі:

- наявність ризиків (зокрема безпекових) та труднощів (зокрема, обмеження у доступі до інтернету, фізичного доступу до закладів освіти) у здобувачів освіти;
- тривалий обмежений доступ (фізичний, інформаційний тощо) до осіб, які залишились проживати на тимчасово окупованій території;
- зміна змісту освіти, зокрема шляхом розмиття та формування нової ідентичності у дітей та молоді, які проживають на територіях, що зазнали тимчасової окупації;
- індоктринація та мілітаризація учасників освітнього процесу; перебування в системі освіти держави-агресора (правове регулювання, управління, методологічне забезпечення тощо);
- зростання освітніх втрат та розривів внаслідок тривалого навчання за програмами держави-агресора;
- зміна освітньої мережі, зокрема через руйнування/пошкодження інфраструктури закладів освіти та установ, у тому числі об'єктів, які забезпечують їх життєдіяльність та доступність [13].

Швидкість процесу відновлення національної освіти на звільнених територіях України залежить від низки чинників. Серед яких насамперед слід враховувати тривалість окупації та її характер, безпекові фактори (мінування, обстріли тощо), стан інфраструктури (наявність руйнувань/пошкоджень, доступна освітня мережа тощо), а також транспортне сполучення, демографічну ситуацію, доступний кадровий резерв, економічну ситуацію в країні та можливість надання фінансової підтримки цим територіям.

Державна політика України щодо деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій ґрунтується на пріоритетності гарантій безпеки людини, вжитті всіх необхідних заходів для забезпечення її прав і основоположних свобод.

Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» визначає, що основними напрямками захисту прав і свобод цивільного населення на тимчасово окупованих територіях є, зокрема, забезпечення доступу до закладів освіти та медіа України. Наприкінці листопада 2023 року Верховна Рада України внесла зміни до законодавства України щодо визнання результатів навчання, здобутих на ТОТ. Зокрема, Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо визнання результатів навчання осіб, які проживали на тимчасово окупованій території України» було доповнено Закон України «Про освіту» статтею 40¹, що має назву «Особливості визнання результатів навчання осіб, які проживали на тимчасово окупованій території України».

Питання освіти є важливим складником державної політики у сфері реінтеграції та деокупації, восени 2023 року розпочато роботу з підготовки Стратегії відновлення державної влади та реінтеграції населення ДОТ. Було розроблено проєкт Стратегії на період до 2026 року та операційний план заходів із її реалізації. Для їх напрацювання Мініреінтеграції (у грудні 2024 року було перейменовано на Міністерство національної єдності України) за участю заінтересованих держав-

них органів спільно з представниками громадського сектору створили робочу групу. До її складу увійшли, зокрема, представники Офісу Президента, Представництва Президента в Автономній Республіці Крим і Центру прав людини ZMINA [15].

Як реакція держави на тимчасову окупацію територій в різні періоди Кабінетом Міністрів України схвалені Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року, Стратегія державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року, а також Концепція безпеки закладів освіти, Порядок формування кадрового резерву працівників для роботи у закладах освіти на деокупованих територіях України тощо.

Також було підготовлено проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції відновлення освіти на деокупованих територіях та затвердження плану заходів щодо її реалізації», надісланий Міністерством освіти і науки України на погодження центральним органам виконавчої влади та іншим заінтересованим органам відповідно до вимог Регламенту Кабінету Міністрів України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 року № 950 (зі змінами) (МОН № 1/8457 від 14.05.2024.). Згодом розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2024 року № 897-р було затверджено План заходів з відновлення освіти на деокупованих територіях на 2024-2027 роки.

Метою вказаної Концепції є забезпечення умов для відновлення української системи освіти на територіях, які зазнали тимчасової окупації, та реінтеграції учасників освітнього процесу. Строк реалізації Концепції – 2024-2027 роки.

У Плані заходів з відновлення освіти на деокупованих територіях на 2024-2027 роки визначено три стратегічні цілі (відновлення української системи освіти на деокупованих територіях, забезпечення освітнього процесу відповідно до українських освітніх стандартів, створення безпечного освітнього середовища); найменування завдань, спрямованих на досягнення стратегічних цілей; найменування заходів, спрямованих на виконання завдань; відповідальних за виконання заходів; строки виконання заходів; індикатори виконання.

Зокрема, Планом заходів визначено такі завдання, спрямовані на досягнення зазначених стратегічних цілей:

- формування мережі закладів та установ у сфері освіти на деокупованих територіях; формування кадрового резерву для забезпечення закладів та установ освіти на деокупованих територіях, зокрема органів управління; формування системи управління освітою на деокупованих територіях; матеріально-технічне забезпечення відновлення освітнього процесу на деокупованих територіях; забезпечення методичними та навчальними матеріалами; визначення підходів до оцінювання результатів навчання здобувачів освіти, а також визнання кваліфікацій молоді, отриманих під час навчання на тимчасово окупованих територіях України (стратегічна ціль – відновлення української системи освіти на деокупованих територіях);

- надолуження освітніх втрат і різниці в академічній успішності між різними категоріями здобувачів освіти внаслідок навчання здобувачів освіти на тимчасово окупованій території України; відновлення української національної та громадянської ідентичності; впровадження сучасних цифрових інструментів і цифрових навчальних матеріалів для здобуття освіти на деокупованих територіях; впровадження освітніх (сертифікатних) програм у закладах вищої освіти; забезпечення безперервної дії програм студентської та викладацької мобільності; здійснення заходів із збереження національної пам'яті про спротив збройній агресії РФ та події, що відбувалися на тимчасово окупованих територіях України; підтримка кримськотатарської мови та літератури; забезпечення цільового стимулювання учасників освітнього процесу; залучення дітей і молоді до участі у процесах реінтеграції деокупованих територій (стратегічна ціль – забезпечення освітнього процесу відповідно до українських освітніх стандартів);

- створення умов для досягнення фізичної безпеки учасників освітнього процесу; забезпечення соціальної безпеки; забезпечення цифрової безпеки; забезпечення емоційної та психологічної безпеки; створення умов для підтримки належного рівня охорони здоров'я та гігієни в закладах та установах у сфері освіти на деокупованих територіях; створення системи аналізу та звітності щодо безпечних умов освітнього процесу; підтримка соціально вразливих груп населення на деокупованих територіях; створення системи підтримки учасників освітнього процесу під час адаптаційного періоду – переходу від системи освіти держави-агресора до української системи освіти на деокупованих територіях; забезпечення співробітництва із громадськістю; створення системи соціально-психологічної реабілітації дітей і молоді, які постраждали внаслідок

лідок збройної агресії РФ проти України (стратегічна ціль – створення безпечного освітнього середовища).

Висновки. Запорукою успішної деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій є заздалегідь розроблений план дій, адже відновлення системи соціальних інститутів українського суспільства, зокрема освіти, пов'язане з численними викликами та застереженнями, має враховувати набутий досвід з деокупації та реінтеграції й бути адаптивним до особливостей звільнення певних територій. Швидкість процесу відновлення національної освіти залежить від низки чинників, серед яких, насамперед, слід враховувати тривалість окупації та її характер, безпекові фактори, стан інфраструктури, а також транспортне сполучення, демографічну ситуацію, доступний кадровий резерв, економічну ситуацію в країні та можливість надання відповідної фінансової підтримки.

Для відновлення освіти на деокупованих територіях критично необхідним є підготовка до деокупації та реінтеграції на організаційному та змістовному рівнях, отже актуальними вбачаються подальші наукові дослідження у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Інформаційно-аналітичне дослідження. Освітнє поле на тимчасово окупованих територіях України (2014-2019 pp.). URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Osvita_02.pdf (дата звернення: 10.09.2025).
2. Освіта на окупованих територіях України (24 лютого – 30 квітня 2022). URL: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/osvita-na-tymchasovo-okupovanyh-terytoriyah.pdf> (дата звернення: 10.09.2025).
3. Війна та освіта: як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи. URL: http://cedos.org.ua/wp-content/uploads/ua-saved_overview-report-2022-web.pdf (дата звернення: 10.09.2025).
4. Державна служба якості освіти України. Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році. URL: <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/yakist-osvity-v-umovah-viyny-web-3.pdf> (дата звернення: 10.09.2025).
5. Освітні втрати: підходи до вимірювання та компенсації. URL: https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/zapyska_osvitni-vtraty.pdf (дата звернення: 10.09.2025).
6. Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serp.n.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analytic.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf> (дата звернення: 10.09.2025).
7. Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. 2023. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2023/22.08.2023/Inform-analytic.zbirn-Osvita.v.umovakh.voyennogo.stanu-vykl.rozv.povoyen.perspekt.22.08.2023.pdf> (дата звернення: 10.09.2025).
8. Анексована освіта в тимчасово окупованому Криму. Моніторинговий звіт. URL: http://www.ucipr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=160&catid=42&Itemid=205&lang=ua (дата звернення: 10.09.2025).
9. Моніторинговий звіт «Що приховує «відпочинок» у дитячому таборі? Як росія мілітаризує, індоктринує та змінює ідентичність українських дітей». URL: <https://almenda.org/shcho-tryk-ovuye-vidpochynok-u-dytyachomu-tabori> (дата звернення: 10.09.2025).
10. Моделі відновлення доступу до освіти в умовах війни на прикладі громад Київської, Житомирської та Чернігівської областей. URL: <https://drive.google.com/file/d/1JRq6FKd1nk96La9Df-bANtpQcYNA6ELUy/view> (дата звернення: 10.09.2025).
11. Зелена книга «Відновлення освітнього процесу на деокупованих територіях». Аналітичний звіт за підсумками дослідження стану освіти на тимчасово окупованих територіях. URL: <https://analytics.kittysoloma.org/pdf/Зелена%20книга.pdf> (дата звернення: 10.09.2025).
12. Біла книга «Відновлення освітнього процесу на деокупованих територіях». Аналітичний звіт за підсумками дослідження стану освіти на тимчасово окупованих територіях. URL: <https://analytics.kittysoloma.org/pdf/Біла%20книга.pdf> (дата звернення: 10.09.2025).
13. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції відновлення освіти на деокупованих територіях та затвердження плану заходів щодо її реалізації».

надісланий Міністерством освіти і науки України на погодження центральним органам виконавчої влади та іншим заінтересованим органам відповідно до вимог Регламенту Кабінету Міністрів України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 року № 950 (зі змінами) (МОН № 1/8457 від 14.05.2024).

14. Міністерство освіти і науки України. Освіта під загрозою. URL: <https://saveschools.in.ua> (дата звернення: 10.09.2025).
15. Відбулась презентація проєкту Стратегії відновлення держвлади та реінтеграції деокупованих територій. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3850878-vidbulasa-prezentacia-proektu-strategii-vidnovlenna-derzvladi-ta-reintegracii-deokupovanih-teritorij.html> (дата звернення: 10.09.2025).